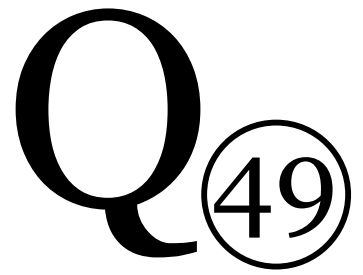

Q 49

pràctiques crítiques i emancipadores
en l'educació al llarg de la vida

A. Malysheva 2020

Quaderns d'Educació Contínua

pràctiques crítiques i emancipadores en l'educació al llarg de la vida

Editors

Iolanda Corella Llopis
i pep aparicio guadas

Consell de direcció i coordinació

Tere Vila, Encarna Such Cardona, Juanma Sanchis Marqués, M. Nieves Roselló, María José Picher, Carlos Pallarés, Rosa Navarro, Pascual Múrcia Ortiz, Dolors Monferrer Ferrando, Rosa M. González Conca, Goio Fidel Sarmiento, Manuela Fuentes Martínez, Lorena Ordiñana Pérez, Marta Malet Carol, Míla Grau Alepuz, Loles Martínez Cebrián, María Gabarda Riofrío, Francisca Borox López, Isabel Aparicio Guadas

Consell de redacció i assessorament

Antonia de Vita (UNIVR), Dolors Vinyoles (Escola de la Dona-Diputació de Barcelona), Inma Vilatersana, Jordi Vallespir (UIB), Antoni Tort (UVIC), Joan M. Senent (UV), Manuel Rodríguez (UV), José Ignacio Rivas (UMA), Piergiorgio Reggio (UNICATT), Cruz Prado (ULASALLE), Anna Maria Piusi (UNIVR), Agustí Pascual (UV), Isabel Redaño Francés (IPF), Sebas Parra (UdG), Josep Mª Navarro i Cantero (LFCOOP), Peter

Mayo (UM), Vicent Mas (UA), Ángel Marzo (UB), Manel Martí Puig (UJI), Fernando Marhuenda (UV), Fernando López Palma (UB), Licínio C. Lima (UMINHO), Colin Lankshear (JCU), Michele Knobel i (MSU), Francese Hernández Dobon (UV), Francisco Gutiérrez i (ULASALLE), Anna Gómez (UVIC), Paula Guimarães (UL), Pep Lluís Grau, Gloria Díaz (UB), Joan Colomer (UdG), José Clovis Azevedo (Centro Universitário Metodista IPA), Rafa Castelló (UV), Isabel Carrillo (UVIC), Marián Aleson Carbonell (UA), Xavier Besalú (UdG), Antonio Benedito (UV), José Beltrán Llavador (UV), Clara Arbiol González (UV), Vicent Aparicio (UV), Marina Aparicio Barberán (IPF), Consol Aguilar (UJI), David Abril (UIB), Loris Viviani (IPF), Mariola Aparicio Cortés (EOI Xàtiva), Mercè Morey (UIB), Diego Morollón (IPF), José R. Belda Medina (UA), Eduardo Carbonero Martínez (epAlv), Magdalena Balle Garcia (CEPA Son Canals, Illes Balears), Maira Tavares Mendes (Universidade Estadual de Santa Cruz, UESC)

Correcció i traducció

Joaquín Martínez Ortiz

Disseny i maquetació

gap

Quaderns d'Educació Contínua ☆ 49

Estiu 2023 · 18 €

Títol: El encuentro I
Autor: Angela Malysheva
Tècnica: Aquarel·la
Dimensions: 300x400 mm
Any: 2020

Quaderns d'Educació Contínua. Nova etapa

Redacció, secretaria i administració:

C/. Sant Agustí, 7 • 46800 Xàtiva
tarepa.pv@gmail.com

ISSN: 1575-9016

ISSN: 2605-1796 (digital)

Dipòsit legal: V-5125-2000

Revista indexada en GeoDatos: Indexador de Geografia e Ciências Sociais
<http://www.dge.uem.br>

(Quaderns d'Educació Contínua
no es fa responsable de les opinions
dels col·laboradors de la revista.)

IPF: Institut Paulo Freire • UV: Universitat de València • UdG: Universitat de Girona • UVIC: Universitat de Vic • UJI: Universitat Jaume I de Castelló • UA: Universitat d'Alacant • ACEFIR: Associació Catalana per l'Educació, la Formació i la Recerca/Associació Europea d'Educació d'Adults • UB: Universitat de Barcelona • FDC: Desenvolupament Comunitari • UIB: Universitat de les Illes Balears • UM: Universitat de Malta • UMINHO: Universitat del Minyo • UNIVR: Universitat de Verona • ULASALLE: Universidad de La Salle • UNICATT: Universitat Catòlica de Milà • UMA: Universitat de Màlaga • UL: Universitat de Lisboa • JCU: James Cook University • MSU: Montclair State University • LFCOOP: La Fàbrica Cooperativa

carpeta

L'exploració de l'experiència com a pràctica emancipadora; límits, tensions i possibilitats

Clara Arbiol González • 5

Pràctica emancipadora crítica en l'educació al llarg de la vida (educació permanent)

Peter Mayo • 16

Itineraris històrics de l'Educació Popular en Amèrica Llatina: el seu cercle virtuós de política, cultura i pedagogies

Jorge Osorio Vargas • 22

Dimensió socialitzadora de les narratives a partir d'experiències i vivències de mares i pares

María Dolores Jurado Jiménez • 34

contínua

Què està en joc a les pràctiques "crítiques" i "emancipadores"? Reflexions des d'un materialisme pràctic

Antonio Benedito Casanova • 43

persones, territoris i experiències

Educació al llarg de la vida a Vallecas

Eduardo Cabornero Martínez • 65

Universitat al barri: una pràctica educativa d'educació ciutadana

Ángel Marzo Guarinos i Jessica Cabezas Alarcón • 76

Pinzellades de Murillo acolorixen l'educació permanent

Juan Carlos Bohórquez Márquez i Charo Bosch Rodríguez, • 83

Un projecte ApS per a reduir la bretxa digital de les persones majors

Ignacio Fernández Rull, Vicent Tortosa Edo i Francisco Fermín Mallén Broch, • 94

investigació

La consciència dual com element de la intervenció socioeducativa en Catalunya amb joves tutelats

Xavier Balart López • 105

arxiu

dialogica

Pràctiques crítiques i emancipadores d'educació permanent

Máira Tavares Mendes • 115

fotografies

Sebas Parra Nuño en acció 1 • 122

llibres

Miradas sobre la educació a lo largo de la vida. Investigaciones y experiencias

Ángel Marzo Guarinos • 131

Com participar

Quaderns d'Educació Contínua?

Les pàgines de la nostra revista estan obertes a tot tipus de col·laboracions relacionades amb l'Educació i la Formació de les Persones Adultes. El nostre interès és oferir la publicació a tots aquells que desitgen col·laborar en ella exposant els seus coneixements, les seues reflexions i experiències analitzades. Així com també a les persones i institucions que desitgen difondre a través dels Quaderns d'Educació Contínua les seues iniciatives i activitats dins d'aquest àmbit.

Les col·laboracions han de requerir les següents condicions bàsiques:

- L'extensió dels treballs serà de 10 pàgines en format DIN A-4, a doble espai, amb un títol que sintetitze el seu contingut. És convenient d'intercalar apartats que divideixquen i ordenen les diferents parts de l'exposició.
- S'enviarà dues còpies del treball acompanyades d'una versió d'aquest en suport informàtic, preferentment en Winword. S'aconsella, si el tema ho permet, incloure gràfics, quadres sinòptics, etc., que il·lustren i completen el contingut del text.
- Com és natural la revista podrà realitzar una «correcció d'estil» sobre el text original, que en cap dels casos alterarà els conceptes ni l'enfocament adoptats per l'autor.
- Notícies i dades per a ser incloses en les pàgines informatives de la revista, sobre congressos, jornades, convenis, acords, programes, plans, iniciatives, projectes; cursos, conferències, debats, premis i concursos; publicacions de llibres, revistes, manuals, etc.
- Ha d'incloure sempre la font responsable i les notes de referència on el lector pugui requerir major informació.

editorial

La formació inicial i permanent, així com l'autoformació en exercici, del professorat valencià en general i, també, del professorat específic de les iniciatives públiques, socials, cooperatives... d'educació i formació de persones joves i adultes immerses a l'àmbit d'educació al llarg de la vida, com les últimes CONFITEAS han senyalat, és manifestament millorable, molt especialment, si les primeres sols posen l'èmfasi en qüestions relatives a l'especialització-domini de les didàctiques i/o dels assumptes de les tasques organitzatives curriculars, amerades per aportacions pretesament (in)novadores. Les segones sols atenen a les variables d'especialització específica, fent derivar aquestes com l'element bàsic del quefer educatiu-formatiu i ancorant les funcions de les persones educadores en una simple actuació de persones treballadores, sense objecte ni obra, aprofundint en l'aguda tendència cap l'ordinarietat d'aquest subsistema i, a més a més, produint un efecte de vasta ordenació-classificació i/o infantilització de les persones joves i adultes participants, independentment de la seua funció en el camp de pràctiques educatiu-formatiu, sociocultural i polític. Malament podran bastir-se i fer brotar pràctiques crítiques i emancipadores que busquen l'apoderament de la ciutadania en general i de les dones, joves, persones adultes... en particular.

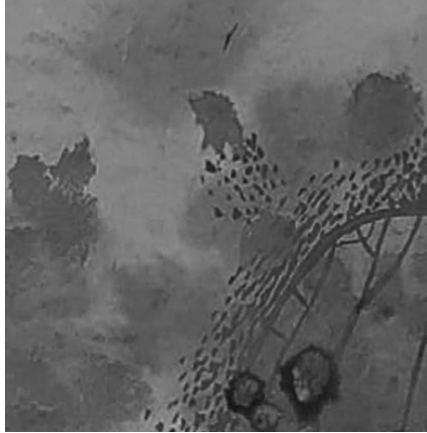
I l'autoformació en exercici de la professió-vocació educativa-formativa fa temps que, per diferents motius –la desfeta sociopolítica que travessa les últimes dècades del segle passat i les de l'evident segle XXI; la derrota sociocultural, complexa i ferotge, que creua les pràctiques educatives i socials dels últims 40 anys; les inacabables opressions: sexual, somàtica, racial, de classe...; etc.– és quasi absent dels 'establiments' educatius i formatius i, a més, en certa manera, sobreviu depenent d'ajudes, subvencions... que malauradament condicionen i/o determinen el seu caràcter viu i alliberador o, potser, subsisteixen en oasis institucionals, sociopúblics... o, com ja fa algun temps vàrem explicitar, en 'escoles de barri' que, cada vegada més, esdevenen 'escoles castells', aïllades tant de les comunitats –i de les seues gents– en les quals estan enclavades com de qualsevol projecte-programa-procés profundament alternatiu i antagonista, emancipador i ciutadà. I, per tant, amb una fonda debilitat operativa i sense cap possibilitat de promoure la germinació de llavors de llibertat, emancipació, crítica... i, d'aquesta manera, "es cau en la pura metodologia que subministra, per una banda, obrers aburgats i, per altra, intel·lectuals fràgils (neonoucentistes) que van d'acadèmics per la vida", com va escriure Joan Brossa.

Sí, a més, considerem que la classe (les classes), i també d'altres conceptes-perceptes-afectes claus com el sexe-gènere, el racisme, l'explotació-extractivisme de la natura i dels altres éssers vi-

vents... –així com els diversos corol·laris que comporten la instauració-aplicació de diverses dominacions i colonitzacions de cossos, territoris...– també han estat foragitats de la immensa majoria de les iniciatives institucionals, socials, sindicals... d'educació permanent i que, sols en algunes de les iniciatives educatives permanents-populars, plurals, diverses i antagonistes que, a peu d'obra, persisteixen en la seua activitat-obra de lectura i escriptura crítica-crítica del món.

Tal vegada, caldria reconsiderar que a les pràctiques educatives d'aprenentatge al llarg de la vida, la perspectiva-dinàmica antagonista, emancipadora... és absent. Unes vegades per no comparança, d'altres per l'intens soterrament en regles, disciplines-disciplinars, espais de tancament... i sempre marcades per les línies blaves demarcadores de l'autoritarisme de nou tipus, les dominacions-opressions, el sexisme, el racisme... més o menys adobat per les tecnologies dures i la mística consumista extremament espectadora i espectacular, especialment ara mateix que, com senyala Paul B. Preciado, entre d'altres, "estem passant d'una societat escrita a una societat ciber-oral, d'una societat orgànica a una societat digital, d'una economia industrial a una economia immaterial, d'una forma de control disciplinari i arquitectònic, a formes de control microprostètiques i mediàtic-cibernètiques".

Malgrat aquesta situació, ens cal reconstruir un xarxa policèntrica d'iniciatives educatives permanents-populars-feministes, que en l'actualitat ja estan en moviment [experienciació; cooperació i sanació; desaprenentatge; descodificació; cura i intervenció-aprenentatge...] que implementen les pràctiques diverses i plurals, reals, de crítica i emancipació minuciosament dissidents, antagonistes... en les quals hem de participar i posar dempeus actuacions contra la colonització i/o neutralització dels nostres cossos, les nostres ments, els nostres territoris... i produir allò social i real, inèdit, viable i en transició, d'una altra forma amb algunes noves estratègies [desidentificació, desnormalització, emancipació cognitiva, desmercantilització de les relacions socials, destitució de les pràctiques institucionalitzades de violència, hibridació antidisciplinària i antididàctica, col·lectivització i politització...] que fan imprescindible un canvi de paradigma –que vàrem començar a plantejar en 2003-2023– que: suscite sexualment i política: cooperació, solidaritat i antagonisme; que implique ecològicament i territorial: compromisos pel conjunt dels éssers vivents; que avive culturalment i social: relacions, convivialitats i cures inter éssers vivents;... És a dir, canvis profunds recombinats que sols "podran ser operats a través de pràctiques concretes de transformació micropolítica", com afirma Paul B. Preciado. **Nosaltres-estem-juntes-en-això.**

L'exploració de l'experiència com a pràctica emancipadora; límits, tensions i possibilitats

Clara Arbiol González, Universitat de València

Yo supongo que en medio de todas las incertidumbres hay una estructura permanente de referencia, a saber: la conexión orgánica entre la educación y la experiencia personal. (John Dewey, 2004: 71)

Tal com ens recorda Gert Biesta (2017) tres són les àrees en les que incideix l'educació: en primer lloc, l'educació té com a objectiu la qualificació: a través de l'educació, ens qualifiquem per realitzar determinades coses, adquirim una sèrie de coneixements, capacitats, valors i disposicions. En segon lloc, l'educació té com a objectiu la socialització: a través de l'educació, continua l'autor, ens convertim en part dels diferents ordres: social, polític, professional... I, finalment, l'objectiu de subjectivació. A diferència de la socialització, aquí no es tracta de fer del subjecte part d'un ordre determinat sinó que és el procés pel qual un subjecte esdevé subjecte d'acció i responsabilitat. Biesta diferencia entre apoderament, que seria el que proporcionen les dues primeres àrees en tant que atorguen al subjecte les possibilitats (en forma de coneixements, identifications, disposicions) per participar de les configuracions socials i polítiques, i emancipació, que és la possibilitat de subvertir. La subjectivació, per tant, té una orientació cap a la emancipació, en tant que possibilitat formes de fer i de ser que no accepten l'ordre establert, sinó que s'adrecen a obrir les possibili-

tats, a canviar l'ordre existent per possibilitar, precisament, formes noves de ser i de fer (82). És aquest procés el que m'interessa atendre, com a través de l'educació -i no sols de l'aprenentatge- esdevenim o podem esdevenir subjectes d'acció, en paraules de Hannah Arendt (2005) subjectes amb capacitat d'infinit, amb la possibilitat de realitzar l'inesperat. Subjectes amb la possibilitat d'entrar al món i canviar-lo.

És aquest sentit el que m'interessa posar en el centre de la meua pràctica amb les estudiants a la universitat, en els diferents graus i postgraus en els que participe. És aquest sentit el que també voldria posar en el centre d'aquest text, per poder-lo explorar, pensar. M'acompanya per això l'experiència de l'aula, especialment en una assignatura que s'imparteix en el segon curs del grau de pedagogia; Els subjectes, els processos i els contextos d'aprenentatge, en què aquesta pregunta pels processos de subjectivació i la pràctica educativa constitueixen el cor de la proposta que faig a classe. D'altra banda, també l'experiència d'acompanyament dels treballs final de grau i de màster en que han estat les estudiants les que han explorat aquesta pregunta i l'han sostingut en els seus processos de recerca.

Em sembla que avui, especialment en el context que envolta l'acadèmia i el seu mercat de coneixement, l'escriptura esdevé una pràctica de resistència. Si la trèiem, la desapropriem, de les lògiques que la disciplinen: rànquings, mesures d'impacte, formats i renúncies. L'escriptura -i la lectura- és encara una possibilitat per a pensar, per obrir la pregunta. Una possibilitat per parlar amb altres dels malestars. Aquest espai en forma d'invitació a compondre un text que altres sostenen, és per a mi una possibilitat. I per això trobe que és el lloc en que pensar amb altres: lectores i lectures, la possibilitat de pràctiques de llibertat encara. Així intente en l'escriptura d'aquest text una possibilitat de pensament, justament pels possibles que podem sostenir i obrir quan pensem i posem al centre de la nostra pràctica docent l'exploració de l'experiència. Em preguntes si és aquesta exploració una possibilitat per a pensar altres formes d'habitar el món, altres possibilitats. Si l'exploració de l'experiència com a pràctica a les aules, pot esdevenir una pràctica emancipadora. Em propose pensar a partir de la meua experiència, quines són les potències però sobretot, quines les impossibilitats i quines les tensions que la travessen. Diferencie entre tensions i impossibilitats, crec que hi ha tensions inherents a l'epistemologia de l'experiència que requereixen un treball d'atenció, d'alerta constant, per no fer de l'experiència una altra cosa. Crec també que hi ha elements de la natura de l'experiència i del saber pedagògic que naix d'ella que esdevenen que esdevenen tensions o que les obren quan provem d'activar aquest saber en l'espai de l'aula i, especialment, de l'aula universitària que té unes condicions determinades. En alguns casos, aquestes condicions no només tensionen sinó que impossibiliten.

Tanmateix, aquest intent que posa l'atenció en el que no va pretén justament, poder albirar una forma de transitar, una possibilitat d'esquerda en aquestes formes de

domesticació i sotmetiment de la pràctica educativa. Yayo Herrero (2021), en un recull de textos que anomena *Ausencias y Extravíos*, parla de la por, de la necessitat de reconèixer, en temps de col·lapse, aquesta realitat de violències, de por i dolor per a poder teixir una resistència de vida i alegria (49). Insistir, encara i malgrat tot, en l'aula, en l'espai de potència que l'aula representa.

Hay una grave crisis en la educación. Es frecuente que los estudiantes no quieran aprender y los profesores no quieran enseñar. Como nunca antes en la historia reciente de esta nación, las y los docentes estamos obligados a enfrentarnos a los sesgos que han configurado las prácticas docentes en nuestra sociedad y a crear nuevas formas de conocer, estrategias diferentes para compartir el conocimiento. No podemos encarar esta crisis si las y los pensadores críticos progresistas y quienes se dedican a la crítica social actuamos como si la enseñanza no fuera un asunto digno de nuestra atención. El aula sigue siendo el espacio de posibilidad más radical del mundo universitario. (bell hooks, 2021:34)

Portar a l'aula una pedagogia de l'experiència, una pedagogia del relat

A l'aula em sosté com a orientació el que podríem anomenar una pedagogia de l'experiència i la indagació narrativa en aquest intent de posar al centre la pregunta per com ens fem subjectes del món. La pedagogia, seguint a José Contreras (2010), és un saber que reclama l'experiència, que reclama la pregunta situada i encarnada. Entenc la creació de saber com un procés que ens implica personalment, que naix de la trobada entre un subjecte que aprèn (com a docents o estudiants) i el món que l'acull (Biesta, 2012). Així, el saber naix de pensar i pensar-nos en relació a situacions viscudes, amb a l'ajuda d'altres mirades, d'aportacions del món de la cultura i del coneixement disponible. El que prove de despertar en les classes és la creació d'un saber pedagògic que han de sostenir des de cadascuna i cadascú. Entendre que el saber pedagògic naix de mobilitzar allò que ens passa suposa prendre l'experiència com a eix central en les classes. Per a mi, a l'aula, això suposa fer espai a l'experiència de les estudiants i els estudiants: al que porten com a experiència viscuda i crear situacions que permeten partint de la pròpia experiència obrir-la a noves lectures (Contreras, 2016). També suposa posar al centre de la classe experiències i explorar-les per tal de trobar orientació, saber (Chiara Zamboni, 2002) açò ens apel·la a una manera determinada de pensar i de llegir aquestes experiències. I, finalment, suposa estar atenta, cuidar determinades condicions per poder obrir la classe a la possibilitat de l'experiència.

Incorporar l'experiència de les estudiants i els estudiants per tal de poder obrir-la a noves lectures vol dir crear claus que ens ajuden a fer aquestes lectures, poder, amb l'ajuda de les mediacions, anar donant significat i obrint sentits que ens ajuden

a fer el passatge d'allò que hem viscut en diferents espais educatius a una experiència que ens pugui orientar. Claus per anar connectant allò que ens passa amb el que posem en joc com a contingut. I això no és fàcil de fer perquè no és fàcil posar-se en joc i exposar-se, com tampoc resulta fàcil acompanyar el procés de passatge, evidenciar que no es tracta de contar "coses que passen" o convertir l'experiència viscuda en "anècdota", tampoc de fer encaixar el propi recorregut amb el que determinades autores i autors ens proposen com a lectura del món. Suposa una manera determinada de posar-se en relació amb allò que hem viscut. Suposa explorar la pròpia subjectivitat i fer-ho amb el saber que altres han posat al món i el que hem anat teixint com a propi.

Si la subjectivitat és un espai per a explorar, per a (re)construir, és el relat el que permet aquest procés. És des d'aquest relat que podem ser lectors dels relats d'altres. Un relat que no arriba com un objecte unànime i establement decodificable (Delory-Monberger, 2007) sinó com un espai entre, en que la lectura del relat de l'altre remet al meu propi relat, el modifica, em mostra formes possibles de llegir i recontar el meu. L'experiència educativa, com be diu José Contreras (2016:166) suposa poder-se viure des d'una nova versió de la pròpia història que amplie l'horitzó, que faci experiència del món. La pregunta per qui som només pot ser abordada des de la trama que ens sosté: unes condicions temporals, històriques, socials, institucionals. El qui no és ja substància sinó contingència (Jódar, 2007). No hi ha un subjecte donat (Ricoeur, 2009) sinó que hi ha emergència. La subjectivitat, diu, no és un conjunt incoherent d'esdeveniments ni tampoc substància immutable. "Es justamente el tipo de identidad que solo puede crear la comprensión narrativa por su dinamismo" (Ricoeur, 2009:54). Una pedagogia de la experiència és també una pedagogia narrativa, una pedagogia del relat. La mirada narrativa sobre la subjectivitat ens mostra una experiència que sempre és singular però que està conformada per narratives dominants, per relats altres que tenen a veure amb allò polític, cultural, familiar, lingüístic... i que travessen la nostra experiència del món. Una pedagogia narrativa, aleshores, és una pedagogia que ofereix les condicions per elaborar el relat, una pedagogia que posa al centre l'experiència viscuda i així permet viure's des d'una història pròpia singular, una pedagogia que ofereix la possibilitat de reescriure el propi relat en relació d'intercanvi amb els relats dels altres, amb els relats altres. Que explora altres articulacions i trames, que experimenta amb altres modalitats narratives:

*Narraciones que construyan de otro modo lo que pasa y cuenta por real.
Narraciones elaboradas con nuevas formas de percibir, hablar, escribir,
hacer, pensar, valorar educación. Narraciones que pongan en circulación
nuevas formas de existencia. (Jódar, 2007:23).*

Aquí, en aquesta possibilitat d'escriure, imaginar, altres relats, és on trobe la possibilitat d'una pràctica emancipatòria, que està només com a potència, com a pos-

sible. Que en cap cas està garantida. El sentit que m'orienta és poder articular, junt amb les estudiants, en un espai comú de relació, la possibilitat de contra relats (Hubber i altres, 2014) per albirar una experiència del món més significativa i menys abrumadora i opressiva (Dewey a Clandinin, 2013).

Les condicions que travessen la pràctica a l'aula: radiografia d'un impossible.

Diem no al docentia: Perquè instrumentalitza les pràctiques docents fent que hi incorporem una lògica de la rendibilitat i de la mida del cost-benefici en cadascun dels nostres actes. Associar l'avaluació de l'activitat docent a la lògica del premi i dels punts acumulats atempta contra el sentit no utilitarista de la mateixa activitat objecte d'avaluació. Les activitats esdevenen inversions realitzades pels docents per augmentar el seu capital individual, acabant així amb el que de generós i viu té la relació pedagògica. Tot el que instrumentalitzem acaba instrumentalitzant-nos. (Col·lectiu Indocentia, 2017. Punt primer del manifest contra el Docentia "El docentia o la corrupció de la docència)

Les condicions amb les que ens trobem a les aules, estudiants i docents, marcadament per una reducció del temps i espai per a la relació i unes relacions mediades per allò instrumental, estableixen un marc de possibles. I, consegüentment, una imatge de l'impossible.

Cada cop trobe més dificultat per travessar aquestes dificultats, per fer espai a l'aula, a l'impossible. Em costa perquè m'esgoten uns temps i uns espais intensificats, concentrats, que no contenen amb les corporalitats diverses des de les que vivim el món. Uns temps que no permeten obrir el pensament ni aturar-se en una lectura, en una pregunta, perquè s'acaba la classe, perquè tenen un examen d'una altra assignatura o perquè tenen una activitat pràctica per entregar a una altra professora i no poden dedicar més temps. Alhora per la imposició d'una lògica de la immediatesa, del resultatisme. No hi ha espai per al buit, la discussió, l'abisme emocionant del no saber. Sostenir una pregunta és un exercici d'altre temps. Practicar l'atenció, un impossible.

En aquestes coordenades d'espai i temps s'ha instal·lat una lògica instrumental que fa de l'altra client i del que fem a l'aula, producte. Una lògica marcada pel rendiment, per la productivitat ampliada a tots els termes. És la introducció de mecanismes de competitivitat que ja havien colonitzat l'espai de la recerca, que arriben des de fa un temps a l'espai de la docència. S'introdueix una narrativa sobre què és innovador identificant pràctiques com la lectura, l'escriptura o l'explicació com a obsoletes. D'altra banda, una narrativa al voltant del contingut demanda linealitat, absència de conflicte, claredat. Però sabem que els sabers són espais travessats pel conflicte, que no podem pensar-los sense atendre a les dissidències, els antagonismes. I, per suposat que cap posició és neutral i que hem de ser honestes i sostenir la pròpia. Finalment, crec que no podem pensar allò educatiu si no és des d'una mirada complexa.

En aquestes coordenades, com deia abans, propostes com l'exploració de l'experiència tenen difícil cabuda quan no esdevenen allò estrany, com un element que no forma part del conjunt. Una sensació, esgotadora, d'anar a la contra, d'haver d'explicar i justificar -cada cop- el sentit de la proposta. De situar. De mantenir, amb moltes dificultats, un sentit del que fem a la universitat que cada cop és menys possible perquè els altres sentits s'imposen activant l'entusiasme i la implicació. Crec que el discurs de la innovació és una bona imatge d'aquest desplaçament: s'assumeixen com a desitjables el que s'anomenen "noves metodologies" on podem trobar la *flipped classroom*, l'ús dels *kahoots* per exemple. Aquesta centralitat de la metodologia desplaça la pregunta pel sentit d'una banda: l'important passa a ser el com i no el què. Però alhora es desplacen altres sentits que cada cop tenen menys espai: quin és el lloc del contingut, quin contingut, quina proposta d'avaluació possible. Preguntes que ens remetent a una qüestió pedagògica central: quina és la relació amb els sabers que volem.

El lloc de la teoria: un camí d'obertures

Llegué a la teoría porque estaba herida -el dolor que sentía era tan intenso que no podía seguir viviendo-. Llegué a la teoría desesperada, queriendo comprender -aferrar lo que sucedía a mi alrededor y cerca de mí-. Sobre todo, quería que la herida desapareciera. Veía en la teoría, entonces, un lugar de sanación. (bell hooks, 2021:81)

Laura Moreno Ponce, en el seu treball final de màster recuperava aquestes paraules de bell hooks, Laura en la seua recerca va iniciar un camí d'exploració autoetnogràfica tremendament potent per a pensar-se com a dona, lesbiana, de classe treballadora, com aquestes fronteres com ella les anomena han conformat unes posicions, en relació a allò institucional, en relació a allò hegemònic, un lloc de batalla: pels sentits, per l'espai, per la possibilitat de ser des del qual pensar-se com a educadora en un espai de trinxera. I és aquest sentit de "comprensió" que m'agradaria poder sostenir a les classes quan els propose un exercici semblant. Poder posar en diàleg l'experiència amb la teoria. Poder anar apropiant-se de claus per a llegir la pròpia història.

Però aquesta pretensió, tanmateix, la visc com a tensió i crec que part d'aquesta vivència té a veure amb la meua història de formació, amb la dificultat que he trobat per llegir la teoria com a element de comprensió. Hi ha una por, un perill que encara experimente quan pose en joc determinats conceptes, me preocupa que aquells expliquen una realitat i que la separen de qui la viu, l'experimenta. Crec que aquesta tensió ha estat present en el saber de la didàctica, en el que m'he format i en el que ensenye. Un saber representat per dues tendències que com bé explica José Contreras (2010) resulten insuficients: d'una banda, una lògica tècnica que presenta la di-

dàctica com un conjunt de metodologies i plans d'acció i una altra lògica crítica que col·loca la pràctica en el terreny de les idees i principis. Una lògica de la tecnificació que omet la pregunta pel sentit i una lògica de l'abstracció que omet l'experiència; sabers sense subjectes perquè omet qui la sosté en un cas o perquè omet qui l'ha de sostenir en l'altre. He provat de transitar aquesta dificultat, de treballar, incidir en la possibilitat de la teoria en el sentit que deia Luisa Muraro, les paraules que ens ajuden a veure. De poder-nos servir de la teoria, de les claus que altres han posat en joc, per a llegir l'experiència, obrir-la a noves lectures, fer-la créixer i enllaçar-la amb altres.

Tanmateix no és fàcil; em trobe, un cop més, amb un relat al voltant del lloc de la teoria, un relat que s'instal·la com a únic possible, que costa de problematitzar. D'una banda, un trajecte institucional que les ha col·locat en un lloc de consum; el saber, el coneixement, és quelcom que la institució transmet i les estudiants consumeixen, d'una manera més o menys superficial. Són consumidoros i en cap cas, creadores de saber (Contreras, 2016). Junt amb un sentit del coneixement com un contingut fixe, neutral, abstracte i objectiu, apareix una lectura de la teoria com quelcom que explica la realitat i que té un caràcter aplicatiu. En un estudi molt interessant, Ester Caparrós i Eduardo Sierra (2019), aprofundeixen en el que anomenen “les visions epistemològiques” de les estudiants, a partir d'un estudi de caràcter narratiu en les seues classes, re-llegeixen els textos produïts per les estudiants en els graus de Mestres. Entre molts dels fils que em ressonen d'aquest text, hi ha un que m'ajuda a pensar la pregunta per la teoria: quin és el seu lloc quan el que posem al centre és l'experiència i la seua exploració. Com m'esdevé sovint a les classes, elles també troben en les estudiants aquesta sensació de que a les classes “no hi ha contingut”, de preguntar-se “on està la teoria”, justament perquè el que es posa en joc no és aquest relat dominant al voltant de la teoria com quelcom per aprendre i quelcom per aplicar. Com obrir, doncs, aquests sentits de la teoria?; com poder-la viure, no “como fórmula sino como posibilidad de abrir nuevos modos de saber que potencien la conformación del pensamiento de manera continua (189)”?; com podem apropiari-nos de la teoria? Posar-la al servei de l'exploració de l'experiència? Activar-la per a construir altres lectures, noves, que ens ajuden a viure una experiència menys opressiva, més significativa?

Quando nuestra experiencia vivida de teorización está conectada con los procesos de recuperación de sí, de liberación colectiva, no existe distancia entre la teoría y la práctica. De hecho, lo que una experiencia así evidencia es el vínculo entre ambas: el proceso en último término recíproco por el cual una activa a la otra. (bell hooks, 2021:83)

¹ Podeu consultar: <https://www.uv.es/uv-empren/ca/uvempren.html>

I ara què? Dels malestars en singular a la lectura política en comú

Las y los estudiantes me enseñaron, también, que es necesario practicar la compasión en estos nuevos marcos de aprendizaje. No me he olvidado del día en que una estudiante llegó a clase y me dijo: «Asistimos a tu clase. Aprendemos a mirar el mundo desde una perspectiva crítica, aprendemos a tener en cuenta la raza, el sexo y la clase. Y ya no podemos disfrutar de la vida». Al echar un vistazo a la clase, vi como las y los estudiantes, de todas las razas, orientaciones sexuales y etnias, asentían con la cabeza. Y por primera vez me di cuenta que puede haber, y por lo general hay, cierto nivel de dolor implícito al renunciar a las formas antiguas de pensar y conocer y aprender nuevos enfoques. (bell hooks, 2021:64)

En aquest procés d'explorar l'experiència hi ha, sí, una experiència de malestar. Probablement perquè ens trobem en la necessitat de partir d'ell, de partir del que no va, d'una inquietud, d'una tensió per a estirar i poder albirar camins possibles. Quan a la classe els proposem activitats o preguntes que conviden a posar en joc la seua història sol aparèixer i és compartida, una història escolar, fonamentalment, de desafecció, una història en què el desig no ha estat present. No han trobat gaire sentit en el que han après a l'escola, han viscut la penalització i la competitivitat des de ben iniciada l'escolarització, no han tingut relacions gaire significatives amb el professorat tret d'alguns casos en què han trobat persones sensibles, atentes. Una relació amb l'escola i amb el saber que de ben segur té incidència en la seua posició, en la seua forma de pensar allò educatiu. Tampoc el present, la seua història present, és més esperançadora: la formació universitària en les seues formes neoliberals les converteix en clients, i augmenta la competitivitat. Una universitat que les converteix, també, en dades, en xifres per als rànquings, que sota el discurs de l'excel·lència sosté pràctiques que precaritzen la vida a l'aula. Una universitat que les empeny a fer-se emprenedores¹, que exalta les bondats de la iniciativa però que alhora habilita i consenteix mecanismes de control que els impedeix treballar mentre estudien. Una universitat que construeix el futur en termes de "ocupabilitat", de formació de recursos humans flexibles, amb capacitat d'iniciativa, creatius i sense por al risc (Jódar, 2007). Pel que fa al futur, me pregunte amb elles, com podem obrir la imaginació en aquesta condició pòstuma (Garcés, 2020)? A classe, obrir aquesta pregunta pel futur no és només assumir i fer lloc a la incertesa, hi ha quelcom més, una angoixa, un sentiment de cancel·lació. Com trobar sentit en temps de col·lapse? Quan no veiem horitzó possible? Com teixir aliances, obrir un possible.

Un dia havíem estat treballant el text de Francisco Jódar "*El alumno postdisciplinario*" (2007), i parlàrem a propòsit de les formes neoliberals de subjectivació: la hiperactivitat, el subjecte empresari de si, la competitivitat, els dispositius de control que esdevenen la idea de llibertat, de felicitat... quan acabàrem la classe, Alba es

va apropar a la taula on jo sempre deixo llibres, textos, papers. Mentre recollia em va dir:

“d’acord, Clara, açò és així, la realitat és aquesta i no m’agrada. I ara què?”

I ara què, quina pregunta més difícil, quina angoixa, quina dificultat de transitar des de la problematització, des de la crítica cap a un camí possible. Ens adonem de com aquestes formes neoliberals ens conformen, explorem la nostra experiència com a estudiants, com a joves -elles-, com a dones, com a subjectes que vivim en un cos... i el que s’obre és una presa de consciència i un malestar nou. Dic nou perquè partim de reconèixer, i compartir els malestars, hi ha comuns i altres més singulars, intencem posar nom a les lògiques que operen en les nostres relacions amb les altres i amb el món. Però un cop ho veiem, el que apareix és una altra forma de malestar. I de vegades, el que ens passa és que se’ns acaba el temps de l’assignatura. Altres, no trobem els espais en que pensar junt amb altres les esquerdes i els fils que ens permeten, com deia Yayo Herrero, teixir les resistències, sostenir i protegir, encara, la vida.

Referències bibliogràfiques

- ARENDETT, Hannah (2005) *La condición humana*. Barcelona. Paidós.
- BIESTA, G. J. J. (2017) *El bello riesgo de educar. Cada acto educativo es singular y abierto a lo imprevisto*. SM
- BIESTA, G. J. J. (2012) The educational significance of the experience of resistance: Schooling and the dialogue between child and world. *Other Education. The Journal of Educational Alternatives*. 1 (1) pàgines 92-103.
- CAPARRÓS MARTÍN, Ester i Sierra Nieto, J. Eduardo (2019) Encender el deseo de saber. Movilizar las visiones epistemológicas en la formación inicial de maestras y maestros. *Revista Interuniversitaria de Formación del Profesorado*. Núm 94 (33.3) pàgines 175-194.
- CLANDININ, Jean (2013) *Engaging in narrative Inquiry*. Walnut Creek, Cal. Left Coast Press.
- CONTRERAS DOMINGO, José (2010) Pedagogías de la experiencia y la experiencia de la pedagogía. Contreras, José i Pérez de Lara, Nùria (comps) *Investigar la experiencia educativa*. Madrid. Morata. Pàgines 241-271.
- CONTRERAS DOMINGO, José (2016) ¿Prepararse para la realidad? Saber y aprender en la escuela y en la formación del profesorado. A Contreras Domingo, José (comp) *Tensiones fructíferas: explorando el saber pedagógico en la formación del profesorado. Una mirada desde la experiencia*. Barcelona: Octaedro. Pàgines 151-186.
- DELORY-MONBERGER, Christine (2007) Elementos de una antropología del sujeto intercultural. a revista *Anthropos, huellas del conocimiento*. núm 216. pàgines 42-49.

- DEWEY, John (2004) *Experiencia y educación*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- GARCÉS, Marina (2021) *Escola d'aprenents*. Barcelona: Galaxia Gutenberg.
- HERRERO, Yayo (2021) *Ausencias y extravíos*. *Ecologistas en acción i Contexto*.
- INDOCENTIA (2017) *Manifest en contra del Docentia*. Disponible a: <http://indocentia.blogspot.com/>
- HOOKS, bell (2021) *Enseñar a transgredir. La educación como práctica de la libertad*. Madrid: capitán Swing.
- HUBER, Janice; Caine, Vera; Huber Marilyn y Steeves, Pam (2014) *La indagación narrativa como pedagogía en la educación: el potencial extraordinario de vivir, contar, volver a contar y revivir relatos de experiencia*. *Revista de educación*. Año 5, nº7. Pp 33-74.
- JÓDAR, Francisco (2007) *Alteraciones pedagógicas. Educación y políticas de la experiencia*. Barcelona: Laertes.
- MORENO PONCE, Laura (2022) "Tu no puedes estar aquí". Leer la experiencia para politizar el malestar: fronteras, no lugares y contrarelatos. Treball final de màster inèdit. Màster en Gènere i Polítiques d'Igualtat. Universitat de València.
- RICOEUR, Paul (2009) *Educación y política. De la historia personal a la comunión de libertades*. Prometeo libros
- ZAMBONI, Chiara (2002) Presentació al text de Cristina Faccincani *El pensamiento de la experiencia a Diotima. El perfume de la maestra. En los laboratorios de la vida cotidiana*. Barcelona. Icaria. Pàgines 133-134.

Autor de la il·lustració: Valentín González

12 i 13 de juliol de 2023 · Xàtiva
CPFFA Francesc Bosch i Morata

Recreant pràctiques crítiques i emancipadores en l'educació al llarg de la vida

UNIVERSITAT
ID VALÈNCIA
Facultat de Ciències Socials

